

**Сергій Єфремов: «Це життя було одним суцільним
подвигом неустанної праці» /**

Автори: С. Іваницька, Т. Демченко.

Київ: Парламентське видавництво, 2020. 568 с.

DOI: 10.5281/zenodo.4756164

© М. Блакитний, 2021. CC BY 4.0

У 2020 році світ побачила книга «Сергій Єфремов: Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці», яка вийшла у серії «Політичні портрети» «Парламентського видавництва». Назва монографії розкривається читачу в її змісті та розповідає про життя, титанічну громадсько-політичну та наукову діяльність видатного українського вченого, публіциста, академіка Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939). Представник «Розстріляного відродження», яскрава, унікальна, неординарна і творча постать, багатогранна особистість, життя якої скінчилося трагічно, як і доля багатьох представників української інтелектуальної, наукової та культурної еліти, С. Єфремов більш відомий як історик літератури, публіцист, критик, творець першої фундаментальної «Історії українського письменства» (1911 р.), академік Всеукраїнської академії наук, автор унікальних щоденників та мемуарів. Водночас він мало знаний як політик – активний учасник Української революції 1917–1921 рр., заступник голови Центральної Ради, лідер Української партії соціалістів-федералістів.

С. Єфремов, як і М. Грушевський, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, В. Липинський та багато інших, своєю громадською діяльністю, творчістю, особистими якостями та внеском у розбудову національної культури й державності заслужив на те, щоб бути почутим, зрозумілим й належно оціненим нащадками. Це перше комплексне видання про маловідомого широкому загалу громадського-політичного діяча С. Єфремова – результат багаторічної і кропіткої праці двох фахівців з української соціально-політичної історії, історичної біографістики, персоналістики, знаних дослідниць історії України ХХ ст. доктора історичних наук Світлани Іваницької та кандидата історичних наук Тамари Демченко.

Рецензована монографія – наукова біографія й водночас популярно написане дослідження життя й творчості визначної постаті в історії України, яка посіла гідне місце в пантеоні національних героїв. Водночас, ця велетенська особистість та її внесок у становлення української державності, збереження та збагачення національної культури, не оцінені належним чином.

Автори ретельно опрацювали наукові розробки попередніх дослідників щодо життя та діяльності С. Єфремова, заглибились у його творчу спадщину, упорядкували книгу згідно власного концептуального бачення та підготували до друку ґрунтовне академічне видання. Структурно воно поділене на переднє слово, одинадцять розділів, які складають науково-історичний блок, післяслово та іменний покажчик. Книга актуальна, модерна, спонукає до роздумів, написана на розлогому тлі тогочасної доби, добре документована, оскільки використане широке коло джерел – публіцистика, щоденники, мемуари, епістолярна спадщина, ілюстративний матеріал, документи, які дають змогу зануритися в епоху та оточення С. Єфремова.

Мова викладу книги, яку обрав авторський колектив, легка, зрозуміла й буде доступна кожному читачеві. Але, вочевидь, краще уявлення, розуміння того, що дослідниці хотіли сказати про С. Єфремова та його діяльність, досягнути їх

бачення головного героя, буде можливим тільки для підготовленого та вдумливого читача.

Протягом усієї монографії авторки намагалися розкрити С. Єфремова як постать, яка була віддана національній ідеї, відстоювала її всіма можливими засобами, своїм характером, принциповістю, працелюбством. «Простежуються основні ідеї, які керували в зрілому віці його починаннями – оборона української мови й літератури, обґрунтування самобутності української культури та її відрубності від культури російської, народолюбство, еволюціонізм» [с. 98]. Сергій Олександрович закликав виховувати культурного і морального українця задля становлення та добробуту держави. Для цього, на його думку, треба було «зробити надбання української класичної літератури доступним народу», для «привнесення національної свідомості в народні маси» [с. 147, 456].

Дослідницям вдалося в повній мірі розкрити і простежити сторінки біографії, становлення С. Єфремова як особистості, формування його світогляду, усі аспекти громадсько-політичної, наукової діяльності та особистого життя академіка.

Головним джерелом знань і поширення інформації у XIX – на початку XX ст. залишалися книги. Про роль книги, пізнання, жагу до читання у житті С. Єфремова говорять і автори дослідження, «власне, ця незвичайна як для сільської дитини пристрасть і стала підґрунтям для розквіту здібностей одного з найвидатніших інтелектуалів України» [с. 29]. «Побожне ставлення С. Єфремова до книги, можливо, й здивує сучасне молоде покоління, але так дійсно було. І це той факт минулого, який може бути взірцем принаймні для якоїсь частини молоді» [с. 30].

Автори наголошують, що політичні переконання Сергія Олександровича сформувалися під впливом ідей Т. Шевченка, О. Кониського, М. Драгоманова та І. Франка. «Можливо, з усіх вихованців О. Кониського О. Єфремов найбільше сприйняв його літературні смаки, значною мірою ідеологічні постулати» [с. 65]. «Одним із найбільш уважних читачів та відданих пропагандистів драгоманівських ідей був Сергій Єфремов» [с. 69]. У значній мірі світогляд поєднував С. Єфремова та Є. Чикаленка, що засвідчує збережений епістолярій.

Сергій Олександрович зображений як людина стилю. Його стиль – фахова публіцистика, тобто царина, де він відчував свою силу та виступав як автор наукових розвідок, рецензій, мемуарів – це простота й чіткість викладу, відвертість, об'єктивність, відкритість, уміння писати доступно про складне, ерудиція, глибокі знання. «У ході тривало видавничого марафону С. Єфремов досконало оволодів практично всіма ланками журналістської праці – від коректора до редактора. Працездатність цієї людини вражає» [с. 95]. Ця здатність дозволила йому стати відомим журналістом та видавцем до початку та під час Першої світової війни, якого дуже шанували конкуренти по цеху. «С. Єфремов фактично перебрав на себе функції головного організатора української періодики доби військового лихоліття» [с. 237].

Доба Української революції 1917–1921 рр. дозволила С. Єфремову провадити бурхливу діяльність як політику, відкрила перспективи для практичного втілення власних політичних поглядів. «Все, що виходило з-під пера С. Єфремова, було спрямоване на забезпечення революційних змін в Україні. С. Єфремов і його однодумці трактували федеративний устрій як зручну й найменш небезпечну форму для дозрівання суверенітету» [с. 377].

Відносини з сучасниками у Сергія Олександровича не завжди склалися добре, але, як і літературні критики, наукові опоненти, так і політичні супротивники поважали його принциповість та ерудицію. Автори книги неодноразово вказують на «шанування творчого доробку й постаті самого С. Єфремова, лицаря українського слова, глибокого знавця літератури, безкомпромісного публіциста» [с. 411].

Оцінка творчого спадку відомого громадського діяча дуже промовиста: «саме життя та культурологічний доробок можна вважати найбільшим внеском

С. Єфремова й в процес формування української нації, і в політичну боротьбу за суверенну державність: коли мова, культура, церква, традиції, зрештою сама історія, набувають статусу засадничих умов у боротьбі за існування» [с. 16]. Також переконливе судження авторів про значення щоденників і споминів Сергія Олександровича для української історії кінця XIX – початку XX ст.: «ці мемуари принаймні в українському духовно-інтелектуальному просторі не мають собі рівних» [с. 76].

Можемо стверджувати, що біографічно-меморіальне видання, яке підготували С. Іваницька й Т. Демченко, дозволяє чітко визначити риси характеру С. Єфремова, які акцентують дослідниці, а саме: високе почуття обов'язку, відповідальність, скромність, невибагливість, цілеспрямованість, працездатність, стійкість, шляхетність. Книга дає змогу наблизитися до розуміння емоційно-психологічного стану головного героя на різних етапах його життя. Сергій Олександрович мав вишуканий літературно-естетичний смак, багатий духовний світ, прагнув довершеності та не шукав слави.

Важко не погодитися з висновком авторів щодо несприйняття С. Єфремовим більшовицької влади. Він оцінює її прихід до Києва в січні 1918 р. як навалу монголо-татарських орд. Згодом він констатує: «більшовики грабували Київ, нищили місто, вбивали людей, як “суздальський князь Андрій Боголюбський”» [с. 379]. Академік об'єктивно підходить щодо власного бачення перемоги більшовиків й окупації ними України: «переможці, власне й перемогли тим, що гірші – з більшим цинізмом, з більшою нахабністю, безсоромністю, жорстокістю налігали нещасні маси. І тепер ці маси аж пишуть» [с. 478]. Сергій Олександрович як уважний спостерігач, який фіксував найдрібніші деталі, доходить висновку відносно передумов утвердження більшовизму, розкриває механізм формування людини нового типу, «розумієш і те викривлення людської психіки, що довело і до більшовизму, і до сучасної лютости, озвіріння, безкрайнього егоїзму. Од людей, яких роками третирували на убивстві, яких зучили легковажити своє і чуже життя, свою і чужу особу – нема чого вимагати людяности» [с. 492].

Особлива увага в книзі приділена харківському процесу – справі «Спілки визволення України» (1929–1930 рр.), яка була покликана фізично й духовно знищити українську інтелігенцію, колишніх керівників та активних учасників Української революції. Наукова еліта намагалася протистояти більшовизму, який робив з українців рабів. Водночас, вона могла стати ядром у боротьбі за незалежність України, тому «партійно-радянським вождям мало було просто ізольовати лідерів громадського суспільства, наукової думки, інтелектуальної еліти, вони прагнули їх принизити, втоптати в землю, збездечити» [с. 516]. Автори, погоджуючись із висновками дослідників справи СВУ, вкотре наголошують: «у цій справі все виявилось фальшивим – сама підпільна “контрреволюційна організація”, її наміри, докази слідства, патетика газетярів і письменників» [с. 537].

Можемо стверджувати, що Сергій Олександрович у пропонованій монографії постав як творець, митець слова, у деякій мірі романтик та ідеаліст. Радянська влада й політика державного терору зробила його прагматиком-провидцем, який застерігав сучасників і наступні покоління від підступності більшовизму. Постає С. Єфремова подана як цілісна й багатогранна, перед нами розкривається образ українського мислителя, філософа, науковця та політика-теоретика.

Прочитавши, розумієш, що не варто українцям нехтувати своїм минулим, забувати про виклики, які були й сто років тому. Варто розуміти й думати про те, що сучасна «Російська імперія» прагне знищення незалежної України, для чого використовує старі, але перевірені методи для дискредитації української ідеї та відомих учасників визвольної боротьби.

Підводячи підсумки, зазначимо, що поява таких видань явно на часі – вони сприятимуть заповненню лакун під час вивчення національного-визвольного руху в другій половині XIX ст., громадського-політичного життя України в першій половині XX ст. Науково-популярна монографія підштовхне підготовленого читача до власних висновків щодо перебігу та оцінки Української революції 1917–

1921 рр., радянської політики щодо проводирів національної культури та науки. Рецензоване видання є незамінним джерелом інформації для істориків, філософів, політологів, краєзнавців, літературознавців, працівників бібліотек і музеїв.

Дата подання: 23 квітня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 25 квітня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Блакитний М. Рецензія : Сергій Єфремов: «Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці» / Автори : С. Іваницька, Т. Демченко. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 568 с. *Сіверянський літопис*. 2021. № 2. С. 139–142. DOI: 10.5281/zenodo.4756164.

Цитування за стандартом APA

Blakytyni, M. (2021). Retsenziia : Serhii Yefremov: «Tse zhyttia bulo odnym sutsilnym podvyhom neustannoi pratsi» / Avtory: S. Ivanytska, T. Demchenko. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2020. 568 s. [Retsenziia : Serhiy Yefremov: “This life was one continuous feat of tireless work ”/ Authors: S. Ivanytska, T. Demchenko. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2020. 568 p.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 139–142. DOI: 10.5281/zenodo.4756164.

